

FELSEFE DÜNYASI

2009/1 Sayı: 49 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof.Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof.Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Prof. Dr. Veli URHAN
Doç. Dr. İsmail KÖZ
Yrd. Doç.Dr. Levent BAYRAKTAR

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

P.K 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No:11 Y.Mahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

STOA ETİĞİNİN TEMEL KAVRAMLARI

Arslan Topakkaya*

Stoa felsefesinin ana karakteri bir ahlak felsefesi olmasıdır. Stoa felsefesi teorik ve pratik felsefe olmak üzere iki ana kola ayrılır ve bunlar birbirlerini tamamlarlar. Bu açıdan bakıldığında Stoa felsefesini anlamının önemli bir şartı, bu felsefenin ana kavramlarını analiz etmektir. Felsefe Stoa'lılarda bir yaşam tarzı olarak ortaya çıkar.

Stoalılarda etik, bu felsefenin temel kavramları ve pratik yaşamda kendisini gösteren genel-geçer temel ilkeler olarak kendisini gösterir. En yüksek iyilik olarak mutluluk, insan eylemlerinde doğaya göre yaşama, evren akıllı, tanrısal isteme ile insani istemenin uyumu vs. gibi kavramlar sadece teorik açıdan insanı ilgilendiren şeyler olmayıp, belki daha ziyade insanın pratik yaşamıyla doğrudan ilgili olan temel ilkelerdir. Stoalılar insanın doğaya uygun davrandıkları taktirde kendi doğalarına zıt bir değerler sistemi içine düşmeyeceklerine inanırlar. Stoalılar Sokrates-Knik felsefenin etkisi bağlamında ahlaksal aklın içgüdülere hakim olmasını kendilerine öncelikli hedef olarak seçmişlerdir. Zenon'dan beri Stoalılar mutluluğun ancak erdemle mümkün olacağına inanıyorlardı. Buna ulaşmak içinse akla göre yaşamak yeterliydi. Bu görüş aynen Knikler tarafından da ileri sürülmüş ve yaşamlarını bu ilkeye göre ayarlamışlardır. Stoalılar ise bu teoriyi kavramsal açıdan temellendirmeye ve detaylı bir biçimde sistemleştirmeye çalışmışlardır. Stoalılar'ın ikinci önemli amacı, pratik yaşamda doğru eylemin ne olduğuna dair bir cevap bulmaktır. Onlara göre doğru eylem, kısaca akıl ve doğa ile uyum içinde yapılan eylemdir.

Stoa ahlakıyla ilgilenenler Stoa ahlakı'nda istisna kabul etmeyen oldukça iddialı yargılarla karşılaşılır.¹ Stoalılar kendi ahlak felsefelerinin temel ilkelerini *Paradoxa* olarak nitelerler çünkü bu ilkeler ortalama bir insanın hakim bilinç yapısına karşıt olarak geliştirilmekte, onda belirli bir uyarıcı meydana getirmekte, onu kışkırtmakta ve şimdiye kadar inandığı ve güvendiği temel ilkeleri şüpheli hale getirmektedir.²

Bu makale kendini Stoa ahlakının temel kavramlarının analiziyle sınırlayarak - bunlar sırasıyla tepkisizlik (*Apathie*), duygu öğretisi (*Pathos*), erdem öğretisi (*Arete*), doğaya uygun yaşam, değer yargılarının dışında kalan şeyler (*Adiaphore*), insani eylem ve yönelimdir (*Oikeiosis*)- Stoa ahlakının Stoa felsefesinin bütün alanlarını nasıl belirlediğini göstermeye çalışacaktır. Onların varlık, bilgi, psikoloji ve politik felsefelerinin temelinde ahlak görüşleri yatmakta; ahlak felsefesinde inceleyeceğimiz temel kavramlar diğer alanların da anlaşılmasında temel teşkil etmektedir. Kısaca, sayılan kavramlar ve bunlar arasındaki karşılıklı ilişkinin tahlili bize nihai anlamda Stoa felsefesini bütüncül

* Doç. Dr. Erciyes Üneversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

¹ Reiner, Nickel, *Über die Gesetze*, Zürich 1994, s.292.

² A.g.y.

bir şekilde anlama imkanı verecektir çünkü Stoa felsefesinin temelini onların ahlak görüşü, ahlak görüşlerinin temelini de sayılan kavramlar oluşturmaktadır.

Bu genel girişten sonra ele alınacak ilk kavram tepkisizlik (Apathie) kavramıdır.

1. Tepkisizlik (Apathie, ἀπάθεια.)

Apathie genel olarak duygusuz (heyecansız) olmak, duygulanımdan ve tutkudan bağımsız olmak olarak betimlenir. Bu aynı zamanda ahlaksal yönelimin ve nefis terbiyesinin biricik amacıdır. Kısaca Apathie genel bir duygusuzluk, zevke ve acıya karşı bir kayıtsızlıktır.³

İnsanların istediği fakat kendi içinde herhangi bir değer taşımayan bir sürü şeyler vardır. Ahlaki bir bireye düşen bu şeylere karşı duygusuz davranmak, kayıtsız kalmak ve böylece mutluluğa ulaşmaktır. Stoahlara göre erdem iyi, geri kalan herşey ya kötü ya da ne iyi ne de kötüdür. Bu bağlamda evlilik, sağlık, mülkiyet nötr olan belli başlı kavramlardır. Stoahılar bu tespiti uygun olarak insanlara fakirliğe, hastalığa ve ölüme karşı kayıtsız kalmalarını salık verir. Fakat bu kayıtsızlığa oldukça az insan ulaşabilmektedir. Bireye düşen görev bu şeylere karşı kayıtsız kalmayı öğrenmektir. Bunun yolu da insanın kendi istemelerinde ve eylemlerinde açığa çıkabilecek olan duygulanımlardan özgür olmasından geçer. Bu tür duygulanımlar insanın doğası gereği yaşamını devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu doğal duygular değildir. Bir davranış tarzı olan apathie sayesinde insan kendisini sayısız istek ve arzulardan kurtarabilir. Apathie'ye her insanın ulaşması da mümkün değildir. Seneca Stoahıların bu konu hakkındaki görüşlerinin kendi içinde bazı sakıncaları taşıdığını ve bu anlayışın sonunda individualizme kayma tehlikesinin olduğunu şu cümlelerle tespit eder: "Stoahılar bu tür düşüncelerle "yaşama karşı yabancı" ve "yaşam düşmanı olma" durumuna düşmüşlerdir. Onların ciddi anlamda radikalleştirilmiş istekleri Stoahıların istediği yaşam şekline sahip olanlarla bunun dışındaki kalan insanlar arasında derin bir uçurum meydana getirmiştir. Bu bağlamda Stoa ahlakı, güçlü bir bireyselleştirilmiş hatta ben merkezleştirilmiş bir karakter kazanmıştır ki bu öğretiyi bizzat kendi öğretileri olan bütün insanların kardeş olduğu ve her insanın tanrısal akıldan pay sahibi olduğu öğretisiyle açık bir çelişiklik arzetmektedir."⁴

Stoahılar genel anlamda Hellenist felsefenin insanı gereksiz bir heyecan ve yoğun bir duygu durumu içine soktukları iddiasını ileri sürerler. Hellenist düşünürler amacına ulaşmayan insanın mutsuz olduğu ve bu yüzden insanın kendisini kendi yönelimlerinden kurtaramadığını, aksine heyecanını durmadan artırdığını ve bunun doğal sonucunun mutsuzluk olduğunu ileri sürerler. Stoahılar bu duygu durumunu "pathos" ve "affekt" kavramıyla özetlerler ve mutluluğun temel şartının apathie olduğunu yani bu iki duygu durumundan kurtulmak olduğunu iddia ederler. Bunu gerçekleştirmek için akıl hayati

³ Johannes Hoffmeister. *Wörterbuch der Philosophie*, bkz. „Apathie“, Hamburg 1955.

⁴ Seneca. *Vom Glückseligen Leben. Eine Auswahl aus seinen Schriften*. Hrsg. von Heinrich Schmidt, Stuttgart 1951, s.8.

bir öneme sahiptir. Akıl insanın sahip olduğu tek ölçüttür ve o bizi mutluluğa giden doğru yola götürür.⁵

Apathie ile ilgili buraya kadar anlatılanlar ve ifade edilen terminoloji Stoalıların Sokrates-Knik erdem öğretisine bağlı kaldığını ve mükemmel bir mutlu yaşamın mümkün olduğuna inandıklarını göstermektedir. Fakat burada esaslı bir soru açığa çıkmaktadır. O da şudur: Apathie'yi kazanmak için bütün duygulanımlardan kurtulmak mümkün müdür? Eğer mümkünse bu nasıl olacaktır? Stoalılar buna -yine Sokrates-Knik etiğine bağlı kalarak - pathostan uzak erdemli bir yaşamın kesinlikle mümkün olduğunu, bunun da ancak aklın pathos üzerinde hakimiyet kurmasıyla olabileceği şeklinde cevap vermektedirler. Bu bağlamda belirtilmesi gereken önemli bir fark, Stoalıların insanı tamamen duygusuz bir varlık haline getirmeyi amaçlamadıkları, onların aşında itkilerinin etkisinde kalan, akıllarını itkilerinin emrine veren, ruhlarını bedenlerinin emrine veren insanların mutluluğa erişemeyecekleri tespitidir.

2. Duygu Öğretisi (Pathos, πάθος)

Duygu öğretisi Stoa etiğinin belkemiğini oluşturur. Diğer etik kavramları temelde bu kavramdan hareketle elde edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında duygu öğretisi⁶ Stoa felsefesinin genel karakterini belirleyen en önemli öğretilerdir.

Stoalılar duygu öğretilerini genel eylem teorisi üzerine kurarlar. Akıllı bir varlık ilk önce herhangi bir eylemin tasavvuruna sahip olur. Daha sonra bu tasavvur onu harekete geçirir. Eylemde bulunmadan önce aklın onayı gerekmektedir. Aklın onayından geçmemiş eylemler akıllı eylem sayılmadıklarından dolayı "değerli" eylemler değildir. İnsan ruhunu harekete geçiren şeye "güdü" (*Trieb*) denir. Bu güdü eylemek ve eylemden kaçınmak üzere iki farklı eğilim gösterir.

Duygu (*Pathos*) kavramı Stoalılarda "aşırı güdü" olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir duygunun oluşma süreci şu şekilde açıklanmaktadır: Yanlış bir kabul, yanlış bir duyguya sebep olur. Böyle bir durumda aşırı hale gelmiş güdü -böyle bir duygulanımın yanlış olduğu bilinmesine rağmen- akıl tarafından artık engellenemez. Bu yüzden Stoalılar adı geçen duygu durumunu "ruhun akılsız eylemi" olarak tanımlarlar. "Stoalılar duyguyu sadece etik ve psikolojik açıdan değil, aynı zamanda fizyolojik açıdan da tanımlarlar. Farklı duygu tanımlarında ortak olan şey fizik, etik ve mantığın oluşturduğu birliktir. Duygu fenomeni fizyolojik açıdan doğal olmayan bir hareket olarak, psikolojik açıdan aşırı güdü ve mantıksal açıdan yanlış değer yargısı olarak tanımlanmaktadır."⁷

⁵ Lavrence C.Becker. *A new Stoicism*. Princeton Univ.Press. New Jersey 1998, s.128.

⁶ "Stoalılar duygu öğretisini bazen psikolojik bazen de etik açıdan ele almışlardır. Onlar duygu öğretisini, iyi ve kötü hakkında verilen doğru pratik kararlardan sapma olarak anlamaktadırlar." Friedrich Überweg. *Geschichte der Philosophie*, hrsg.von K.Praechter, Berlin 1909, s.263.

⁷ Maximilian, Forschner. *Die stoische Ethik*. Über die Zusammenhang von Natur-, Sprache und Morale Philosophie im altstoischen System, Stuttgart 1981, s.121.

Stoalılar dört türlü duygu (*Pathos*) durumundan bahsederler. Bunlar sırasıyla zevk, zevksizlik, arzu ve korkudur. Zevk halihazırda bulunan bir iyinin düşünülmesi, zevksizlik ya da sıkıntı, halihazırdaki bir kötünün düşünülmesi, arzu gelecek bir iyinin düşünülmesi ve korku ise gelecek bir kötünün düşünülmesidir. Bu dört çeşit duyguda tekrar kendi aralarında bir çok alt bölümlere ayrılmaktadır. Sayılan duygu çeşitleri Stoalıların “iyi duygular” ve akılsal alternatifler olarak tanımladıkları duygu çeşitlerinin karşısında durmaktadırlar. Mesela zevk memnuniyet ya da sevincin, arzu, istemenin, korku, dikkatin akli olmayan alternatifleri olarak karşılarında durmaktadır.

Akıl yanlış bir yargıda bulunmadığı sürece hiçbir duygu durumu (*Pathos*) oluşamaz. Günü kendisini duyguya götürecek bir yönelime sahip değildir. Buna en güzel delil, duyguya sahip olan fakat akli olmayan canlıların varlığıdır. Buraya kadar anlatılanlardan da açık bir biçimde anlaşılacağı üzere duygu kavramı Stoalılarda negatif bir anlamı sahiptir. Bunun karşısına akli olarak koydukları kavramlar memnuniyet, isteme ve dikkattir. Bu bağlamda insanın negatif olarak nitelenen duygulardan kendisini nasıl koruyacağı sorusu açığa çıkmaktadır. Stoalılara göre bu sorunun cevabı hiç de güç değildir. Duygular tamamen bizim kontrolümüz altındadır. Onlardan kurtulmak için yapılması gereken şey, aklın sabit durarak kararlılık göstermesi, gelen baskılara boyun eğmemesidir. Akıl bunu yaptığı müddetçe yanlış yargılara ve dolayısıyla da yanlış duygulanımlara kapılmayacaktır. Böyle bir kaygıyı taşıyanlar mutlak bir apathie içinde yaşayacak ve dolayısıyla duygunun her türlü boyunduruğundan kurtulacaktır. Bütün duygu durumlarının akılla kontrol altına alınabileceği iddiası oldukça genelleyici ve bağlayıcı bir iddia olarak gözükmektedir. Fakat insanın bütün duygulanımlarının akılla kontrol altına alınmadığı ya da alınamayacağı her insanın kendi yaşamında bizzat tecrübe ettiği bir gerçekliktir. Bu açıdan bakıldığında Stoalıların bu iddialarının abartılı ve yanlışlanması oldukça kolay bir iddia olduğunu söylemek herhalde güç olmasa gerekir.

Zevk ve bunun karşısı olan duygu (*pathos*) Stoalılarda istek dışı, zorlama bir duygu olarak kabul edilmekte ve mutlu bir yaşamın temel koşulu olarak insan hayatından bunların kovulması gerektiği iddia edilmektedir. Bu tespit doğrultusunda Stoalılar zevk ve isteksizliğin (*Unlust*) sadece olumsuz duyguların açığa çıkmasının sebebi olmakla kalmadığını; bizzat onların kendilerinin olumsuz duygular olduğu inancındadırlar. Buradan hareketle stoalılar duygu durumunun bizzat kendisinin güdü olduğu tespitinde bulunurlar.⁸

3. Erdem öğretisi (Arete □ per□, virtus)

Stoa etiğinde erdem öğretisinin özü güdülere ve duygulara hakim olmaktır. Bu tanım bağlamında erdem oluşmasının temel şartı apathie durumunun açığa çıkmasıdır. Buna ulaşmak için tek şart aklın yanlış değer yargılarına düşmemesidir.

⁸ Maximilian, Forschner. *Die stoische Ehtik*, s.141.

Erdem sadece güdü ve duygulara hakim olmak değil, aynı zamanda mutluluğun da özünü teşkil etmektedir. "İyi, erdemdir ve erdemden başka bir şey değildir. Stoalılara göre erdem iyinin özünü oluşturur. Erdem soyut iyidir ve somut iyiler bu soyut iyiden pay alırlar. Bu bağlamda Stoalılar insan eylemlerinin amacını iyi erdeme göre yaşam sürmek olarak belirlerler. İyi olan aynı zamanda insanı güzele götürür. Bu açıdan bakıldığında iyiden pay alan güzel de erdemın farklı bir yansımasıdır."⁹

Erdem Stoalılara göre öğretilbilir ve öğretildikten sonra tekrar kolay kolay unutulmaz. Erdemde herhangi bir derece yoktur; yani bir insan ya erdeme sahiptir ya da değildir. Erdemle mutluluk arasında oldukça sıkı bir ilişki vardır çünkü erdem öğretisi duygu öğretilerinden hareketle anlaşmaktadır. Fakat buradan erdemın mutluluğu istemek olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Erdemın bizzat kendisi temel amaçtır. Mutluluk ise mutlak güvenlik ve emniyet halidir. Emniyet ve güven insanı mutlu kılan en önemli unsurdur. Stoalıların mutluluğu mistik bir mutluluktur."¹⁰ Mutluluk bir telostur. Erdemli yaşamın sonucu insanı mutluluğa götürür. Erdemın gerçek "iyi" olarak tanımlanmasındaki amaç da budur.¹¹

Erdem gerçek değer ilişkileri için bir ölçüt durumundadır. Erdeme kavuşan bir birey gerçek amacına ulaşmış ve duygulardan kurtulmuş demektir. Erdem sadece mutluluğun temeli değil, aynı zamanda mutlulukla özdeş olan şeydir ve bu açıdan bakıldığında tek tek erdemler mutluluğu oluşturan temel taşlardır. Erdem ve mutluluk kavramsal olup somut anlamda birbirlerinden kolayca ayırt edilemez. Mutluluk içsel barış, ruhsal denge ve harmonidir. Erdem ise aklın güdülere hakim olmasıdır. İçsel barışın temel şartı da güdünün akla karşı konuşlanması ile değil, isteyerek ve arzu ederek aklın amaçlarına hizmet etmesidir. Böylece akıl ile güdü "ortak bir istek" ile eylemde bulunmuş olurlar.

Stoalılar erdem öğretilerini metafiziğe göndermede bulunarak temellendirmeye çalışırlar. Bu bağlamda dış dünyanın düzeni Stoa'nın erdem anlayışının oluşmasında herhangi bir işleve sahip değildir. Bunun gibi erdem herhangi bir toplumsal statüye ya da bir cinse ait olmak ya da olmamaya da bağlı değildir. Erdem, Tanrı ve insanlar, erkek ve bayan, soylu ve çiftçi, özgür ve köle insanların hepsi için aynı erdemdir. Stoalılar bu erdem anlayışına uygun olarak belirli bir erdem kavramına ulaşmışlar ve bu erdem kavramı bağlamında cesaret, adalet, tedbir-basiret (*Besonnenheit*), anlayış-sağduyu (*Einsicht*) olmak üzere dört türlü temel erdemın varlığını kabul etmişlerdir. Anlayış, neyin iyi neyin kötü, neyin de ne iyi ne de kötü olduğu hakkında bir bilgiye sahip olmaktır. Basiret ya da tedbir ise neyin seçilmesi neden sakınılması gerektiği hakkındaki bilgi, cesaret, neden korkulması neden de korkulmaması gerektiği hakkındaki bilgi ve

⁹ Joachim, Lukoschus. *Gesetz und Glück*. Untersuchungen zum Nationalismus der stoischen Ehtik, hrsg. von P.S.M. van Tongeren, Nijmegen 1997, s.42

¹⁰ Paul, Weyne. *Weisheit und Altruismus*. Eine Einführung in die Philosophie Senecas, Frankfurt 1993, s.55.

¹¹ Maximilian, Forscher. *Die stoische Ehtik*, s.60.

son olarak da adalet, haklıya hakkı olduğu şeyin verilmesidir.¹² Bu erdemler birbirlerini hem tamamlamakta hem de içermektedirler. Birisine tam anlamda sahip olan diğerlerine de sahiptir. Gerçek anlamda cesur olup adil olmayan bir insan düşünülemez. Erdemi tanıyan ve bilen bir insan herhangi bir korkuya kapılmaz, mal ve ücret dağıtımında adaletsizlik yapmaz. Stoanın erdemlerden birine sahip olanın diğerine de sahip olacağı anlayışı eleştirilmesi gereken bir anlayış olarak gözükmektedir. İnsan adil olabilir ama aynı zamanda istenilen derecede cesur olamaz ya da basiret sahibidir fakat fedakar değildir. Bunun örneklerini her insan kendi yaşamında rahatça görebilir. Bu açıdan bakıldığında insanın erdeme ya sahip olduğu ya da hiçbirine sahip olamayacağı tespiti oldukça keskin bir saptama olup, insanları bu kesin yargılamayla erdemli ya da erdemsiz olarak değerlendirmek Stoanın erdem anlayışının eksik bir yanı olarak durmaktadır.

4. Herhangi bir değere sahip olmama (Adiaphore, ἀδιάφορα)

Stoacılar şeyleri iyi, kötü, iyi ile kötünün arasında bulunan ne iyi ne de kötü olan şeyler olmak üzere üçe ayırırlar. Bu kavram Kniklerden beri ne değerli ne de değersiz olan, ortada kalan şeyleri betimlemek için kullanılmaktadır. Mesela sağlık, güzellik, zenginlik adiaphore'dir. Erdem iyi, günah kötüdür.¹³ "Bizzat hayatın kendisi kendinde bir öneme sahip değildir. Bundan dolayı gerektiğinde ondan vazgeçilebilmelidir. Geç dönem Stoacılar bu radikal görüşleri hafifletmiş ve birtakım şeyleri tercih edilebilecek ya da reddedilebilecek şeyler sınıfına almışlardır."¹⁴

Erdem makul olan olarak alındığında ve sadece bu makulün yöneline değer olarak görülüp, diğerlerinin önemsiz görülmesi durumunda insanın eylem imkanları azalmaktadır. Bu tehlikeyi hisseden Stoacılar adiaphore'yi "tercih edilen", "ihmal edilebilen" ve bu ikisinin ortasında kalan, yani ne tercih edilebilen ne de ihmal edilebilenin arasında kalanlar olarak üç alt gruba bölerler. Tercih edilen adiaphore'ler kuvvetli hafıza, akıllılık gibi tinsel olanlar; yaşam, sağlık gibi bedensel olanlar ve zenginlik, şöhret, soyluluk gibi dışsal olmak üzere üç ana kola ayrılır. İhmal edilebilecek ve istenmeyen olan adiaphore'ler ölüm, fakirlik, geri zekalılık gibi şeylerdir. Ne tercih edilen ne de istenmeyen adiaphore'ler ise tamamen önemsiz olup ne bir değere ne de bir değersizliğe sahiptirler. İstenilen ve tercih edilen şeyler ile istenilmeyen şeylerden kaçınmada dikkat edilecek en önemli husus, içsel huzuru yani apathie'yi tehlikeye atmamaktır çünkü bu içsel huzur başarı ya da başarısızlığı kayıtsız bir şekilde kabulle mümkün olmaktadır. Buradaki kayıtsızlık eylem teorisi ile ilgili bir kayıtsızlıktır ve bu anlamda Stoacılar "kayıtsızlığın" iki farklı anlamından bahsederler. Birincisi, önemsememenin ne mutluluğa ne de mutsuzluğa katkısının olmayacağı, ikincisi ise önemsememenin ne pozitif

¹² Böyle bir adalet anlayışının Platonun herkese hakettiği şeyin verilmesi olarak tanımladığı adalet anlayışı ile birebir örtüştüğü görülmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Arslan, Topakkaya. "Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması", *Flsf*, sayı:6, 2008 Güz, s.29 vd.

¹³ Erwin, Metzke. *Handlexikon der Philosophie*. Bkz. "Adiaphore", Heidelberg 1948.

¹⁴ Rudolf, Eisler. *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, Bkz. "Adiaphore", cilt I, Berlin 1910.

ne de negatif anlamda bir güdünün oluşmasına sebep olmadığı anlamındaki kullanımındır. İstenilen ve istenilmeyen şeyler sadece birinci anlamda önemsizdir, yani onların mutluluğa doğrudan katkıları söz konusu değildir. İkinci anlamda ise güdüler onlarla ilişkisi bağlamında şöyle ya da böyle tepkilerde bulunabilirler. Güdüler adiaphore'lerle ilişkisi bağlamında belirli anlamda öneme sahiptirler. Mutluluk bireyin kendine hedef olarak seçtiği amaçlarına ulaşmasıdır. İstenilen ve istenilmeyen şeyler bizi fazla ilgilendirmemelidir. Bunlar akıllı varlık olma değerimize bir şey katmazlar. Bu tür şeyler akıldan bağımsız olarak güdünün işlevi bağlamında doğa tarafından önceden verilmiş şeylerdir ve bu anlamda akılsız hayvanlarda ve bitkilerde de bulunan bir özelliktir.

5. Doğaya uygun yaşama (homologoumenôs tē physei zen)

Stoacılar mevcut değerlerle fazla bir çatışmaya girmeden ve törelerin hepsini adiaphore olarak kabul edip onları dışlamadan normal bir yaşam sürmeye çalışmışlardır. Doğal yaşam, herhangi bir Stoa filozofunun kendi değerlerine ve hedef koymalarına bağlı olan bir yaşam olmadığından ve insanın önceden kendinde bulunduğu güdülerin doğal meykinden oluştuğundan ilk önce bu "doğal" olanla bir hesaplaşmaya girişmek gerekmektedir. Bireyin normal güdülerle belirlenmiş olan yaşamı, kendisinin herhangi bir katkısı olmaksızın karşısında duran doğal bir durumdur ve o ne kazandığından mutluluk ne de başarısızlıktan üzüntü duymaktadır. O bütün bunları oldukça sakin bir şekilde karşılamaktadır çünkü bütün bunlar onun mutluluğuyla doğrudan ilgili değildir. Bu anlatılanlar Stoacıların "doğaya uygun yaşama" ilkesiyle ilgilidir. Cleanthes bu ilgi bağlamında Zenon'un "birlikte yaşama" ilkesini yeniden formüle ederek "doğaya uygun bir biçimde yaşama" şekline çevirmiştir.

Doğaya uygun yaşamın kendine has sınırları vardır. Doğaya uygun olanın seçimi, mümkün olan eylemlerle; yani doğaya uygun olan güdüler tarafından belirlenen davranışlarla ilgilidir.¹⁵

Doğa ile uyum içinde olma doğa felsefesi bağlamında Stoa etiğinin en yüksek ilkesi olarak değerlendirilir. Böyle bir değerlendirmeye rağmen Stoacıların bu konu hakkındaki görüşlerinin oldukça boşluklar içerdiğini belirtmemiz gerekir. Doğaya uyum içinde olma kavramını en yüksek ilke olarak kabul etmek iki şekilde anlaşılabilir: Ya doğa düzeninin kendisi en yüksek değer olarak görülmekte; ya da doğaya uygunluğun kendisi insanı mutluluğa götüren biricik ölçüt olarak kabul edilmektedir. Böyle bir durumda doğayla uyum içinde olma ile mutluluk arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğuna dair bir izahı yapılmamış, mutlulukla doğaya uygunluğun birbirleriyle ilgileri Stoacılar arasında açık bir şekilde işlenmemiştir.

Doğaya uygun yaşam insan edimlerinin bir amacı olarak karşımıza çıkmaktadır. "Akılsal bir yönelim olarak insani akıl, kendisinin tecrübe ettiği ya da edemediği her şeyi tanrısal eylemin bir işlevi olarak kabul edip, bunu kendi özsel eğilimlerinin nesnesi

¹⁵ Joachim, Lukoschus. *Gesetz und Glück*, s.48.

yaparak mutlak hale gelmektedir. Bu ise ikinci amaç formülünün etiksel anlamıdır [Bu da şöyle formüle edilebilir]: Doğa ile harmoni içinde yaşamak.”¹⁶

İnsan mutlu bir yaşama ulaşmak istiyorsa doğa ile uyum içinde yaşamalıdır. “Stoa anlayışına göre doğa ile uyum içinde yaşama, fiziksel yasalar ve bu yasalarla meydana gelen olaylarla uyum içinde olmak demektir.”¹⁷ Fakat bu bağlamda açıklığa kavuşturulması gereken şey, neyin doğaya uygun olduğu neyin uygun olmadığı sorusudur. Bu soruya verilecek en güzel cevap Chrysipp’ın geliştirmiş olduğu formüldür. Kendi içimizde ve nesnel alemde yaşadığımız doğal etkileri ve olayları onaylayarak yaşadığımızda ve onlara -onlardan daha iyi bildiğimiz iddiasıyla- karışmadığımız müddetçe doğaya uygun davranmış oluruz. Bunların aksini yapmak ise doğaya uygun yaşamamak anlamına gelir.

Stoa felsefesi, en yüksek değer olarak doğaya metafiziksel anlamda bir mutlaklık vermez. Doğa onlara göre tamamen kayıtsızdır ve bundan dolayı ona karşı çıkmamanın ve ondan yüz çevirmenin bir anlamı yoktur. Yapılması gereken şey daha ziyade yaşamımızı tecrübe ettiğimiz doğaya göre ayarlamalı ve doğal olanın oluşmasına karışmamalıdır.

6. Ahlaki eylem (Kathekon,καθηκον)

Stoalılar etiksel bakış açısının doğaya uygun eylemi gerektirdiği düşüncesiyle aynı zamanda doğru ile yanlış eylem arasında bir ayırım yapmışlardır. Stoalılar insanın görünen davranışlarını değiştirmekten ziyade, onun içsel dünyasını değiştirmek isterler. Bu açıdan Stoalılar akıl sahibi bir insanın eylemlerinin sadece dışsal etkilerle açıklanamayacak kadar karışık bir yapıya sahip olduğunu ısrarla vurgularlar. Onlara göre, herhangi bir insani davranışın anlaşılmasında içsel faktörler çok daha belirleyicidir.

Stoalılar üç türlü eylemden bahsederler: 1. Doğru düşünceden doğan doğru davranış, 2. Yanlış düşünceden çıkan doğru davranış, 3. Eksik ya da yanlış eylemler. Üçüncü davranış türü doğaya uymayan yanlış “değere” sahip olmaktan ortaya çıkan “affekt” ten kaynaklanan davranış çeşididir. Bunun karşısında doğaya uygun olan ve etiksel kaygılarla sergilenmiş mükemmel davranış şekli vardır. Bu ikisi arasında kalan üçüncü bir davranış şekli daha vardır. Bu davranış biçimi gerçi doğaya uygun gibi gözüktür fakat doğanın kayıtsızlığından kazanılan bir davranış değildir ve doğal olanın yanlış bir şekilde yorumlanmasıyla oluşur. Stoalılar bu tür eylemlere “vasat eylem” adını verirler. Nedeni ise bu tür eylemler ne tamamen doğrudur ne de tamamen yanlıştır. Mükemmel eylem ile vasat eylem arasındaki temel fark, içsel durumlarının farklı oluşudur. Buradan hareketle Stoalılar eylemlerin sınıflanması bağlamında diğer bir ölçüt geliştirmişlerdir. Doğru davranış açık bir şekilde en azından yanlış eylemlere karşı kendi sınırlarını çizmeli ve alanlarını belli etmelidir. Bundan dolayı mükemmel ve vasat eylem en uygun, en ölçülü anlamına gelen *Kathekon*’un alt kavramalarını oluştururlar. *Kathekon* yaşam-

¹⁶ Maximilian, Forscher. *Die stoische Ethik*, s.164-165.

¹⁷ M. John, Cooper. *Aristotle, Kant and Stoicks Rethinking Happiness and Duty*, Ed. by S. Engstrom and J. Whiting, Cambridge Univ. Press USA 1996.

da doğrulanmış en üst eylem ve uygulandığı takdirde insanı mutlak anlamda mutluluğa götürececek bir ilkeler dizisi olarak betimlenmektedir.

Mutluluk dışsal şartlarla ilgili bir durum olmayıp, içsellikle ilgilidir. Kim eşyaya karşı doğru bir tutum takırsa dışardan kötü birisi olarak görülse de o kişi mutluluğa ulaşmış kişidir. Mutlu olan bir kişi yanlış davranmaz. Doğru bir yaklaşıma sahip olan ve bunu bilen birisi mükemmel davranış sergileyebilir çünkü doğru bir bakış açısına sahip olan birisi her türlü amacına ulaşabilir.

İnsani eylem insanla ve dolayısıyla da insan topluluklarıyla ilgilidir. "İnsan eylemleri toplumla ilgilidir. Toplumsal yaşama insanın temel bir isteğidir. İnsanlar akıl sahibi varlık olmaları bakımından bütün bu akılların ortak yasası, hukuku ve devleti olmak durumundadır. Bu açıdan Stoacılar tek tek devletler yerine bir dünya devletini, politika yerine kosmopolitizmi savunurlar."¹⁸ Bununla birlikte insanın sosyal davranışları, onun hukuksal ve devlet organizasyonu ile ilişkileri Stoacılar için özel bir problem alanıdır. Fakat onlar bir anarşizmi de tasvip etmezler. Onların temel amacı erdemli bir yaşam sürmek ve bunu içselleştirmektir. Bu açıdan Stoacılar sosyal ve haklı davranışı farklı bir şekilde temellendirmektedirler. Bunun için eğilim teorisine göndermede bulunurlar ve insanın kendi özsel varlığını koruma güdüsünü başka insanların da varlığını koruma güdüsüne eklemeler. İnsan sadece kendisini düşünen ve kendisine yönelen bir varlık olmayıp, aynı zamanda başkalarını da düşünen ve başkalarına da yönelen bir varlıktır.

Stoacılar doğru eylemin idealitesine bilge insanların sahip olduklarını iddia ederler. Bu tür insanlar her türlü durumda olması gerektiği gibi davranırlar ve ne kendilerini ne de insanları aldatırlar. Din, politika, sanat ve ekonomiden oldukça iyi anlarlar ve hiç bir biçimde kötülük yapmazlar ve "Stoa" dinginliğinde bir hayat sürerler. Stoacılar etik ilkeler bağlamında imperatife önem vermezler bunun yerine mutlu bir yaşamın resmini çizerek nasıl yaşanması gerektiğinin son kararını da insanların kendilerine bırakırlar.

Bu tür bilge insanların karşısında ahlaki bakış açısından yoksun olan kitleler vardır. Stoacılar bilge insanla cahil insan arasında ara dereceleri kabul etmezler. Bundan dolayı insan ya tam bir bilge ya da onun karşısında duran tam bir cahil olabilir üçüncü bir ihtimal söz konusu değildir. Cahil bir insanın bilge bir insan olma ihtimali vardır fakat bu oldukça uzun süren zor bir süreçtir. Bunun ilk ve temel şartı, bireyin kendisine böyle bir hedef seçmesi ve bu hedefe ulaşmak için arzulu bir yönelim içinde olmasıdır.

7. Yönelim (Oikeiosis, οὐκείωσις)

Stoacılar kendilerini güdünün yönünün nasıl olması gerektiği ile ilgili bir açıklama yapmak zorunda hissetmişlerdir. Bu zorunluluktan yönelim öğretisini geliştirmişlerdir. Canlı kendi güdülerini sadece zevk almak amaçlı kullanmaz, aynı zamanda kendi varlığını koruma ve kollama amaçlı da kullanır. Canlılar doğumdan itibaren sadece dış dünyayı algılamakla kalmaz, aynı zamanda kendi varlığını idame etmek, kendisine ait his-

¹⁸ Friedrich, Überweg. *Geschichte der Philosophie des Altertums*, s. 262.

settiği varlık tarzını korumak için bir kaygı da taşır. Bütün bunlar genelde canlının özel de ise insanın kendine yönelimini ortaya çıkarır. İnsanın kendine yönelimi "objektif anlamda insana ait olan şeyin öznel anlamda tasdikinden başka bir şey değildir. O iyi olanın kendisini ortaya koyması, diğer bir ifadeyle doğanın insana biçtiği paya doğru bir yönelimdir."¹⁹

Aklı henüz tam gelişmemiş küçük çocuklar, hayvanlar ve kısmen bitkiler kendi varlıklarının devamı için gerekli olan temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelirler. Bu bağlamda insan için en temel kavram varlığını idame ettirme ve varlığını dışardan gelen olumsuz etkilere karşı korumadır. "Yönelim öğretisi, rasyonel düşünen ve sorumluluk alan akla üstünlük gösteren ve kendiliğinden gelişen güdülerini ahlaki doğal bir temele oturtmayı kendine öncelikli hedef olarak seçer. Bu açıdan Stoa etiğinde naturalist bir yön bulunduğunu söylemek mümkündür."²⁰

Stoalılar insani gelişimi şöyle betimlerler: Küçük çocuk ilk önce bir hayvan gibi güdülerine göre davranır. Onun sahip olduğu şeyler doğal olan ve doğaya uygun şeylerdir. Fakat akli tamamen gelişir gelişmez artık o birey kendi varlığını idame ettirmeye yetenek kazanmakta ve doğal olan şeyleri tek gerçek varlık olarak görmemekte ve tek gerçeklik olarak ahlaki davranışları kabul etmeye başlamaktadır. Bu yüzden daha önce aslı olarak kabul ettikleri doğal şeyler değerini kaybetmekte ve bu tür şeyler onun için adiaphore haline gelmektedir.

Stoahların yönelim öğretisi, ahlaki bir varlık olarak insanlarla içgüdülere sahip canlılar arasında temel bir ayırım olduğunu kabul eder. İnsanda üniversal logos kendisini göstermekte ve insanın sahip olduğu öznel akıl kendisini bu yönelimler sayesinde gerçekleştirebilmektedir. Bu öznel akılların kendilerini gerçekleştirmelerinin ilk şartı da herbir akıl sahibinin kendilerine benzeyen akıl sahiplerine yönelmesidir. Bu açıdan Stoa ahlaki diğer insanların varlığını ahlakiliğin gelişimi için şart koşar ve onlara düşmanca değil, güzel duyugularla yaklaşılmasını ister çünkü külli akıldan pay almaları açısından her bir insan birdir ve bu ortak paydadan dolayı da kardeşirler. Diğer insanlara düşmanlık beslemek onlara saygı göstermemek bizzat külli akla düşmanlık beslemek ve saygısızlık etmektir.

Sonuç

Stoalılar insanın bütün yanlış "değerlendirmelerden" kendisini kurtarabileceğine ve bunun mümkün olduğuna dair güçlü bir inanca sahiptirler. Stoalılar ahlak felsefesinde Kniklerin etkisi altında kalmışlardır. Onlar hellenistik bir problem olarak karşılaştığımız insanın sahip olmadığı şeyleri değersiz olarak görme problemini, ahlaki aklın güdülere üstün ve ona hakim olduğunu söyleyen Sokratik-Knik gelenekle çözmeye çalışmışlardır. Stoahlılarda mutluluk ancak erdeme sahip olmakla elde edilir çünkü mutlu bir yaşam her türlü şey karşısında mutlak ihtiyaç hissetmemekle elde edilebilir.

¹⁹ Joachim, Lukoschus. *Gesetz und Glück*, s.65.

²⁰ Maximilian, Forschner. *Die stoische Ethik*, s.142.

Stoa etiğinin temel kavramları birbirleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. İlk ele alınan apathie kavramı duygusuzluk, (olumsuz) duygu durumuna düşmeme ve bunlardan bağımsız olmak olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu bağımsızlığı kazanan insanlar akli davranma imkanına kavuşurlar. Apathie doğru eylemin ilk basamağıdır. Fakat buna ulaşmak oldukça zordur. Bunun için en önemli şart, insanın güdülerine hakim olmasıdır. Duygu (pathos) teorisi Stoahılar'da merkezi öneme sahiptir çünkü diğer teoriler ve daha da önemlisi doğru eylem teorisi (kathekon) bu teoriden çıkartılır. Duygu dozu artırılmış güdü olarak tarif edilir. Mutlu bir yaşam ancak bu tür duygulara hakim olarak mümkün olabilir. Bu aynı zamanda erdemın de özünü teşkil eder. O halde erdemın işlevi apathie'ye ulaşmaktır. Böyle bir duruma ulaşan insanlar ancak erdemli olarak tavsif edilebilirler. Buna ulaşmanın ilk şartı da aklın yanlış değer yargılarına düşmemesidir.

Stoahılar eşyayı iyi, kötü ve bu ikinin arasında kalanlar olmak üzere üçe ayırırlar ve bunları adiaphore diye nitelendirirler. Ne iyi ne de kötü olmayan ve bu iki nitelemeyle nitelenemeyecek olan her şey adiaphore'dir.

Mutlu ve ahlaki bir yaşam ancak doğaya uygun yaşamakla mümkündür. Doğayla uyum içinde olma, Stoa etiğinin temel tezidir. Bu aynı zamanda insani eylemin de temel amacıdır. Doğayla barışık olmayan ona gerekli özeni ve sevgiyi göstermeyen insanların ne mutlu olması ne de erdeme kavuşması mümkündür çünkü insan ve doğa bir bütünü parçalarıdır ve ikisinin de özü birdir.

Stoahılar insan davranışlarını doğru ve yanlış olmak üzere- hangisinin doğaya uygun hangisinin uygun olmadığı bağlamında- ikiye ayırırlar. Onların öncelikli hedefi insanın dışsal değil, içsel dünyasını değiştirmektir. Buna karşın doğru bir davranış kesin sınırlarla yanlış davranıştan ayrılmalıdır.

İnsan ve tüm canlılar doğar doğmaz kendi varlıklarını devam ettirme kaygısına düşerler. İnsan çocukluktan çıkıp aklı erdikten sonra ilk önceleri doğal olarak yaptığı "varlığını idame ettirme" fiiline, kendi varlığına yönelme ve kendi kendine bir aidiyet hissetmeyi de ekler. Yani insan -belki de doğası gereği- ilk önce kendine ve daha sonra hemcinslerine yönelmektedir. Bu yönelim Stoahılarda kesinlikle olumsuz bir anlamda değildir, yani bir insan diğer bir insana ona hakim olmak, onun sahip olduğu şeylere zarar vermek için değil, ona sevgi göstermek ve ona değer vermek için yönelir. Bu doğaya uygun bir davranıştır çünkü doğa ile insanın varlık ilkesi tektir o da külli akıldır.

Makalenin başında ifade edilen Stoa felsefesinin merkezini onların etik görüşlerinin oluşturduğu tezi, şimdiye kadar anlatılanlarla açıklanmaya çalışıldı. Stoahılar bilgi, varlık ve siyaset felsefelerini geliştirirken etik görüşlerini daima ön planda tutmuşlardır. Doğaya göre yaşama ve bunun ölçütünün de içgüdülerin aklın hakimiyeti altında olması gerektiği düşüncesinin çıkış noktası, evrenin bir bütün olarak canlı olduğu ve bu bütünü oluşturan parçaların kendi içlerinde özsel anlamda bir birlik oluşturduğu düşüncesidir. Akıl sadece bu bağlamda bir önem arzetmekle kalmaz; yani o sadece insanın doğaya uygun yaşamasını mümkün kılan bir ölçüt olmayıp, aynı zamanda bir bilgi kaynağıdır da. Doğru bilgi akılla elde edilen bir bilgidir. Duyu verileri ve duyguların bilgisi bizi

aldatur. Bunlar aracılığı ile doğru bilgiye ulaşmak söz konusu değildir. Duygunun bizzat kendisi, insanı ruh dinginliğinden uzaklaştıran temel faktördür.

Akıl merkezli bilgi teorisi, doğaya uygun yaşamı akılla mümkün gören –akılla duyguların kontrol altına alınması bakımından- etik anlayış, evrensel akli bütün varlıkların temel ilkesi olarak kabul eden ve bu anlamda evreni canlı bir bütünlük olarak gören ontolojik görüş Stoa felsefesinde birleşmekte ve sayılan bütün bu alanların anlaşılması da açıklamaya çalıştığımız temel etik kavramların analiziyle mümkün gözükmektedir. Ayrıca Stoalıların tek tek devletler yerine yeryüzündeki mevcut bütün insanların vatan-daşı olduğu evrensel bir devlet modeli önermeleri de bu kavramsal çerçevede anlaşılabilir bir husustur.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE GRUNDBEGRIFFE DER STOISCHEN ETHIK

Sie versuchten das hellenistische Problem der Entwertung alles Unverfügbaren mit Hilfe des sokratisch – kynischen Modells der Herrschaft der sittlichen Vernunft über die Triebe zu lösen. Bei den Stoikern ist das Glück in der Tugend zu finden, weil ein tugendhaftes Leben zur völligen Bedürfnislosigkeit gegenüber allen anderen Dingen führt. Die Grundbegriffe der stoischen Ethik sind miteinander verbunden. Der erste diskutierte Begriff Apathie wurde Unempfindlichkeit, Affektenlosigkeit, Freiheit von Affekten definiert. Der Affekt wird als übersteigerter Trieb beschrieben. Man muß seinen übersteigerten Trieb beherrschen, um glücklich leben zu können. Das Wesen der Tugend ist in der stoischen Tradition die Beherrschung des Triebes und des Affekts. Die Leistung der Tugend bestand für sie also in der Apathie. Die Stoiker teilten die Dinge ein in gute, üble und solche, die da zwischen liegen, die weder gut noch übel, sondern "gleichgültig", Adiaphore sind. Die Übereinstimmung mit der Natur ist Grundsatz der stoischen Ethik. Naturgemäßes Leben ist auch ein Ziel des menschlichen Handelns. Die menschliche Zuneigung ist nichts anderes als die subjektive Anerkennung dessen, was objektiv das Eigene (Oikeion) des Menschen ist.

Stichwörter: *Stoa, Pathos, Adiaphore, Apathie, Handeln, Oikeion, Tugend, Affektenlehre, Natur.*

KAYNAKÇA

Becker C. Lawrence. *A new Stoicism*. Princeton university press. New Jersey 1998.

Cicero, M.Tullius. *De le gibus paradoxa stoicorum*, Über die Gesetze stoischer Paradoxa Lateinisch und Deutsch, Zürich 1994.

Cooper. M. John. *Aristotle, Kant and the Stoics. Rethinking Happiness and Duty*. Edited by Stephen Engstrom and Jennifer Whiting, Cambridge univ. Press. U.S.A 1996.

- Eisler, Rudolf. *Wörterbuch der philosophische Begriffe*. Erster Band. Berlin 1910.
- Forschner, Maximilian. *Die stoische Ethik*. Über den Zusammenhang von Natur-Sprach und Moral Philosophie im altstoischem System, Stuttgart 1981.
- Hofmeister, Johannes. *Wörterbuch der Philosophie*, 2. Aufl., Hamburg 1955.
- Lukoschus, Joachim. *Gesetz und Glück*. Hrsg. P.S.M. von Tongeren, Nijmegen 1997.
- Metzke, Erwin. *Handlexikon der Philosophie*, Heidelberg 1948.
- Seneca. *Vom glückseligen Leben*. Eine Auswahl aus seinen Schriften, Hrsg. Alfred Schmidt, Stuttgart 1956.
- Topakkaya, Arslan "Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması", *Flsf*, sayı:6, 2008 Güz, s.27-49.
- Überwegs, Friedrich. *Geschichte der Philosophie des Altertums*. Hrsg. Von Karl Praechter, Berlin 1909.
- Veyne, Paul. *Weisheit und Altruismus*. Eine Einführung in die Philosophie Senecas, Frankfurt a/ M. 1993.